

Ludmila Dostálová - Tomáš Marvan (eds.):

Quine: Nejen Gavagai

Západočeská universita v Plzni, 2008, 126 s.

Quina můžeme považovat za filosofickou hvězdu minulého století, Quina můžeme odmítnout jako druhořadého, neseriózního myslitele. Ať tak či onak, jeho myšlenky nacházely a dodnes nacházejí ohlas, třebaže se mnohdy jedná o kritické vyrovnání. Sborník z kolokvia konaného v Plzni v dubnu minulého roku obsahuje pět příspěvků kroužících okolo klíčových témat Quinovy filosofie, jimiž zde jsou naturalismus, distinkce mezi analytickými a syntetickými soudy a intencionalita. Navzdory názvu sborníku se dostane i na neurčitost překladu čili na známé *porcování* králíka.

Úvodní text Jaroslava Peregrina „Proč je Quine převratným filosofem?“ působí zpočátku apologetickým dojmem. Autor se doznává k své první vážné filosofické lásce. Tento dojem je ale po několika úvodních odstavcích rozptýlen. Peregrin nejprve ukazuje, v jakém bodě se Quine kriticky vyrovnává s dědictvím logického pozitivizmu, především dědictvím svého učitele Carnapa. Dilema logického pozitivizmu je vyhoceno ve formulaci: „Je hledání významu totéž co hledání pravdy o významu?“ (s. 9) Záporná odpověď zbavuje věty filosofie pravdivostních hodnot, kladná odpověď k redukci filosofie na vědu. Quine na rozdíl od Wittgensteina si na tuto otázku odpovídá kladně. Čtenář se ale může pozastavit nad zde zamlčeným předpokladem, že výlučně věda je oprávněna zkoumat fakta o světě. Tomuto tématu se kriticky věnuje Tomáš Marvan v posledním příspěvku „Quine a Goodman, fyzikalismus a fakta“. Ale zpět k článku Jaroslava Peregrina. Podle Quina nemůže být filosofie nějakou propedeutikou, první filosofií, jež by měla předcházet zkoumání světa (a zde můžeme nechat nerozhodnuto, zda se jedná o vědecké či nějaké jiné zkoumání). Důsledek tohoto postoje Quine shrnuje pod pojem *naturalismus*: význam i mysl je třeba zkoumat na empirické bázi přírodních věd. Tím je obrácen způsob uvažování novověké filosofické tradice vycházející ze subjektivity do vnějšího světa. Quine je filosofem vnějšího světa a jinde podle něj filosofovat nemá smysl. Tuto pozici chápe J. Peregrin za určující a občasně Quinovy výroky směřující k relativizmu a jazykovému idealismu chápe jako nepodstatné úlety. V následujících odstavcích se autor věnuje Quinovu pojmu *posit* a dochází k následujícímu dilematu: „jsou objekty, ze kterých se skládá náš svět, našimi posity (a náš svět tedy nemůže být starší než náš jazyk, kameny nemohly existovat dříve než slovo „kámen“) nebo objekty našeho světa s naším jazykem a s našimi teoriemi nijak nesouvisí (a kameny to byly dávno před slovy)“ (s. 18). Pokud toto dilema budeme takto stavět, musíme se na

základě Quinových prohlášení přiklonit k značně absurdní první variantě. Peregrin se snaží Quina zachránit tím, že toto dilema prohlašuje za falešné: Svět jako plný kamení můžeme vidět teprve tehdy, pokud rozumíme pojmu „kámen“. Ale pak jej musíme vidět jako plný kamení odedávna, dodává autor. Shrňme, Peregrin má daleko od bezmezného obdivu ke Quinovi a ač s ním v mnohém souhlasí, snaží se opravit (či zatlačit do pozadí) některá jeho příliš radikální tvrzení. Text je snadno srozumitelný a neváhal bych jej doporučit studentům k základnímu seznámení s tímto filosofem.

Druhý text z pera Pavla Materny „Dokázal Quine opravdu, že hranice mezi analytickými a syntetickými větami není přesně definovatelná?“ nezažněl na kolokviu, nýbrž byl napsán speciálně pro tento sborník. Zatímco předchozí text lze chápat jako svého druhu popularizaci bezesporu originálního myslitele, článek Pavla Materny je bezmála padesátistránkovou seriózní polemikou s klíčovým bodem Quinovy filosofie. Autor ji podal v posledních letech již několikrát a tak tento text můžeme brát jako další variantu jeho předchozích článků a knih. Quine ve svém nejslavnějším článku „Dvě dogmata empirismu“ tvrdí, že každá analyticky pravdivá věta je revidovatelná pod tlakem zkušenosti. Platnost tohoto tvrzení se vztahuje dokonce i na logické zákony. Pavel Materna se zamýšlí nad intuitivně analytickou větou (označme ji *A*) „Každý starý mládenec je muž.“ (s. 21) Jaká zkušenost by ji mohla učinit nepravdivou? Zjevně třeba změna významu výrazu „starý mládenec“. Ten by mohl nově označovat jakéhokoliv člověka nemajícího manželského partnera. Pak by naše věta mohla být nepravdivá. Materna se ale dále ptá: Jedná se stále o tutéž větu? Věta *A* je stále pravdivá, naopak věta *A'* s novým významem výrazu „starý mládenec“ může být nepravdivá (existuje-li alespoň jedna neprovdaná žena). To vede autora a s ním i nás k otázce „Co je to věta?“ (s. 23) Odpověď Pavla Materny zní „V daném jazyce *L* je sekvence znaků tohoto jazyka větou, jestliže je spojena s významem...“ (tamtéž) Věty *A* a *A'* se sice shodují co do sekvence znaků, liší se ale svým významem. Je to celý příběh a Quinova filosofie je jednou provždy diskvalifikována? Ne, jelikož by Quine nikdy nepřijal takovéto pojetí jazyka. Jazyk se dle něj neskládá z párů výraz-význam (tzv. mýtus muzea). Tím se cesty obou filosofů, Quina a Materny, rozcházejí a již se nesetkají. Materna dále argumentuje na základě Tichého principu logické analýzy přirozeného jazyka, v němž čteme: „Předpokládejme [...] situaci, v níž komunikace probíhá mezi dvěma lidmi, z nichž každý rozumí jazyku.“ (s. 25) Tichý a Materna chápou v této formulaci „jazyk“ zcela jinak než Quine a liší se v zaměření svého bádání. Prvně jmenovaní odhalují logické struktury za vnější výrazovou podobou jazyka, Quine se naopak snaží porozumět, jak funguje osvojování si jazyka. Quine se táže po podmínkách možnosti jazykové ko-

munikace. Logická sémantika bere komunikativní funkci jazyka za danou (to nám říká princip logické analýzy). Jedni provádí logickou analýzu přirozeného jazyka, Quine filosofii jazyka a možná přesněji by se dalo říci „epistemologii jazyka“. Logický sémantik musí předpokládat, že uživatelé jazyka rozumí všichni *stejnému* jazyku. Pro Quina je tento předpoklad nepřijatelný a zkoumá, jak jsou jazyky každého z nás vzájemně přeložitelné. Pavel Materna na konci článku píše, že Quine by nikdy nepřijal princip logické analýzy jazyka. Potud je vše v pořádku, jeho zájem je zaměřen jinam a otázky, které si klade, se s logickou sémantikou míjí. Ale u Quina lze často nalézt vyjádření zpochybňující samotnou ideu logické sémantiky a výzvy k jejímu nahrazení empirickou teorií po vzoru přírodních věd. Pro tento jeho krok nachází Pavel Materna pramalé pochopení. Závěrem lze říci, že rozdíl mezi analytickými a syntetickými soudy lze zpochybnit za předpokladu Quinova pojetí jazyka. Pavel Materna však s akribií sobě vlastní ukázal, že za jiných předpokladů je tento rozdíl zcela přesně definovatelný.

V třetím článku „Quine o behaviorizme myslí“ od Juraje Hvoreckého je rozvíjena teze, že Quinův behaviorismus je třeba chápat jako metodický pokyn a ne jako ontologickou tezi. Nejprve je třeba vysvětlit, odkud pramení Quinův behaviorismus. V knize *Word and Object* Quine argumentuje, že jakýkoliv odkaz na mentální entity je zbytečný při popisu reality. Mentální entity jsou jen přívěšky entit fyzikálních, nemají samostatný ontologický status. To vede k behaviorismu v ontologickém smyslu. Hvorecký naznačuje jiné čtení: Quine odmítá mentální entity při popisu jazykové praxe. To ale neznamená, že je nutné je odmítnout ve všech ostatních případech či oblastech. Sám Quine upozorňuje na mez behaviorismu: jak je možné vysvětlit kreativní charakter jazyka přesahující schéma stimul – reakce? V tomto směru se behavioristické vysvětlení jeví jako nedostatečné. Známé je Chomského řešení: dispozice k jazyku (ke gramatice, k jeho kombinačním možnostem apod.) jsou vrozené. Quine samozřejmě nejde tak daleko, ale uznává, že jistý typ reakce na jazykové stimuly musí být vrozený. Autor statě nás nabádá nepovažovat tyto mentalistické odbočky za jádro Quinovy pozice. Pokud bychom přijali behaviorismus jako ontologickou tezi (vyplývající z odmítnutí mentalismu), musíme – alespoň do jisté míry – přistoupit na vrozené dispozice k jazykovým reakcím, což je ve své podstatě návrat k mentalismu. Naopak behaviorismus jako metodologický pokyn k takovému závazku nevede. Tento závěr ale může působit interpretační problémy. Najednou máme dva druhy existenčních závazků – ontologické závazky a metodologické závazky. To vede, teď již jen dle mého názoru, ke dvojímu pojetí existence – jednou v ontologickém smyslu, podruhé ve smyslu metodologickém. Tento závěr může někomu připadat neintuitivní či absurdní, ale vzpomeňme si například na Kantovy konstitutivní a regulativní principy.

Čtvrtý, poměrně rozsáhlý, článek „Quine a současná filosofie mysli“ od Tomáše Hříbka diskutuje Quinův pohled na intencionální stavy mysli. Autor je ale rozvíjí pomocí pozdější terminologie, konkrétně podrobným vypracováním termínů *eliminativismus* a *instrumentalismus*. Intencionální stavy mysli jako přesvědčení, záměry, přání jsou chápány jako posity tzv. „lidové psychologie“. První pozice – eliminativismus – říká, že posity lidové psychologie nelze redukovat na vědeckou teorii. Instrumentalismus tvrdí totéž s tím, že terminologie lidové psychologie má instrumentální užitečnost. Tomáš Hříbek ukazuje, jak tyto dvě radikální pozice vyplývají z centrálního bodu Quinovy filosofie, totiž z teze o neurčitosti překladu a ta je zase, jak sám Quine připouští, důsledek jeho lingvistického behaviorismu. V průběhu argumentace se dostane přesnějšího vymezení pojmům *naturalismus*, *fyzikalismus* a *holismus*, vše na základě citátů. V dalších částech je probírán eliminativismus Paula Churchlanda a instrumentalismus Daniela Dennetta jako dvě specifická rozvinutí Quinovy základní myšlenky. Potud má článek spíše přehledovou a objasňující povahu. Kritický tón zaznívá až v poslední sekci. Přeskočme výhrady ke zmíněným Quinovým následovníkům a zastavme se u autorovy námitky k fyzikalistickému pojetí intencionality vůbec. Radikální překladatel (jako lingvistický behaviorista) má k dispozici pouze fakta popsatelná fyzikalistickým slovníkem. Problémem je, jak lze z takto pojatých fakt dospět k *normativní* teorii jazyka. A slovo „normativní“ je třeba zdůraznit. Lidová psychologie zachycující jazykové chování je totiž bytostně normativní. To Quina dovedlo k odmítnutí intencionální terminologie, naopak Wittgensteinův závěr zní (v pasáži z *Filosofických zkoumání* o následování pravidla), že jakýkoliv pokus o naturalizaci významu musí selhat. Hříbek uzavírá: „Každý pokus, tedy i ten Quinův, obejít se při popisu těchto [normativních] figur bez normativního pojmu správnosti přesvědčení, je tudíž odsouzen k nezdaru.“ (s. 108). Dodejme, že zcela jiné vyrovnání s problémem normativity jazyka nacházíme u Donalda Davidsona, který v posledku odmítá ideu jazyka jako takovou. Závěrem lze říci, že text Tomáše Hříbka má především objasňující hodnotu. Poslední kritická sekce je spíše nadhozením problému, než nějakým pokusem o diskuzi s Quinovým pojetím intencionality a rozhodně se nejedná o poslední slovo na tomto poli.

Tomáš Marvan, jeden z editorů sborníku, se v posledním příspěvku zastavuje nad jednou z mála kontroverzí mezi Quinem a Nelsonem Goodmanem. Jak již bylo naznačeno výše, Quine zastával přesvědčení, že jediné přírodní věda (především fyzika) odhaluje fundamentální rysy skutečnosti. Goodman nesdílí toto dogmatické přesvědčení: pro něj je fyzikální teorie jen jednou verzí světa mezi jinými (např. svět jistého uměleckého díla nebo svět jedné fotografie). I Quine připouští pluralitu, ale jedná se o pluralitu fyzikál-

ních teorií, mezi kterými se nelze rozhodnout (tzv. teze o nedourčenosti). Goodman ale zpochybňuje rozdíl pojmy světa a verze světa. Z plurality světaverzí plyne pluralita světů, zatímco Quinovy nedourčené teorie se vztahují k jednomu světu faktů. Přes všechnu pluralitu Quine, zdá se, věřil v jedinou nadřazenou světaverzi a tudíž v jeden nadřazený jazyk, totiž jazyk teoretické fyziky. Jediným (a dle Tomáše Marvana nedostatečným) argumentem pro preferenci fyzikálního popisu světa je jeho universálnost nebo přesněji jeho nárok na universálnost. To ho ale zavazuje přijmout i fyzikalistický pojem faktu, vůči kterému se obrací Goodmanova kritika. Podle Goodmana nelze nikdy oddělit faktické od konvenčního a dospět tak k *holým faktům*. Diferenci mezi faktickým a konvenčním je třeba chápat relativně k světaverzi. Zde si dovolím paralelu k výše probírané kritice Pavla Materny. Distinkce mezi analytickým a syntetickým není nesmyslná či nadobro vyvrácená, nýbrž je ji třeba pojímat relativně vzhledem k *pojmovému systému* (s. 63). Určitá věta může být v jednom pojmovém systému analytická, v jiném syntetická. Jedná se ale jen o paralelu, jelikož by bylo příliš povrchní ztotožnit obě distinkce a také ekvivalence Maternova *pojmového systému* a Goodmanovy *verze světa* je přinejmenším problematická.

Nakonec malá výtku k jazykové úrovni některých příspěvků. Kupříkladu obrat „postulování odlišných aktuálních světů, nikoli jen možných světů à la David Lewis & Co.“ (s. 115) považují přece jen za hovorový anglicismus. Typografické úrovni sborníku by dalo také leccos vytknout.

Jakub Mácha

Tomáš Marvan - Marián Zouhar (eds.): *Svet jazyka a svet za jazykom. A Festschrift for Pavel Cmorej*

Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2007, 232 s.

Tomáš Marvan a Marián Zouhar pripravili sborník trinácti článků k významnému životnímu jubileu slovenského filozofa Pavla Cmoreje. Je příznačné, že složení editorů je česko-slovenské. Většina příspěvků pochází od českých autorů, ale přispěli také dva Slováci; ostatní autoři jsou z blízkého i vzdálenějšího zahraničí. Pavel Cmorej totiž právem patří nejen do slovenského, ale do česko-slovenského kontextu filozofování, oba totiž zásadním způsobem ovlivnil.

Domnívám se, že hlavním cílem Pavla Cmoreje bylo učinit filozofii exaktnější, za tímto účelem pak jako jeden z prvních v bývalém Českoslo-